

Identifying and Analyzing the Key Drivers Influencing the Future of Political Culture in Iran: Designing a Conceptual Model of Desirable Political Culture¹

Ali Navazeni

Postdoctoral Researcher in Political Science, University of Isfahan, Isfahan, Iran,
(corresponding author).

Email: a.navazeni@ase.ui.ac.ir

 0000-0003-1399-7463

Hossein Harsij

Professor of Political Science, Department of Political Science, Faculty of
Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Email: harsij@ase.ui.ac.ir

 0000-0003-1209-4270

Abstract

The purpose of the current research is to introduce the political culture of religious democracy as a desirable system from the perspective of Imam Khomeini (RA), considering that the people of Iran are Muslims and believers who acknowledge the sovereignty of the Islamic Republic of Iran. This includes accepting the divine decrees of the people for social arrangements and governance affairs in the country. The study aims to present a conceptual model for achieving religious democracy and moving away from the conflicting political cultures present in Iranian society. Based on this, the main question of the current research is how to operationalize the process of researching the political culture of religious democracy in Iranian society through a conceptual model. To answer this question, we utilized the hindsight method, focusing on the future, and a combination of quantitative and qualitative methods. Additionally, we employed the fuzzy Delphi method and structural analysis based on mutual relations matrix tables, using MicMac software to identify key drivers and uncertainties influencing the future of political culture in Iran. The findings of the research indicate that the political culture of religious democracy can be achieved through the integration of myth-making, justice, Ashurai culture, and Mahdism, along with the connection of religion and politics and a desire for independence. This integration, combined with the tools of independence, freedom, and democracy, creates the potential for realizing the political culture of religious democracy. One reason for the originality and innovation of this work is the exploration of the political culture of religious democracy as a desirable perspective. Additionally, the design of a conceptual model based on Imam Khomeini's perspective further contributes to the uniqueness of this study.

Keywords: Political culture, religious democracy, fuzzy Delphi, MicMac

E-ISSN: 2588-6525 / Center for Strategic Research / The Scientific Journal of Strategy

Journal of "The Scientific Journal of Strategy" © 11 years by Center for
Strategic research is licensed under CC BY 4.0

10.22034/RAHBORD.2024.443852.1651

1. This work is based upon research funded by Iran National Science Foundation (INSF) under project No.4020546

شناسایی و تحلیل پیشران‌های کلیدی تاثیرگذار بر آینده فرهنگ سیاسی در ایران: طراحی مدل مفهومی فرهنگ سیاسی مطلوب^۱

علی نوازنی

پژوهشگر پسا دکتری علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول).
Email: a.navazeni@ase.ui.ac.ir

0000-0003-1399-7463

حسین هرسیج

استاد گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
Email: harsij@ase.ui.ac.ir

0000-0003-1209-4270

چکیده

هدف پژوهش حاضر ترسیم فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی به‌مثابه فرهنگ سیاسی مطلوب از منظر امام خمینی^(ره) (با در نظر گرفتن مفروضه مسلمان و مؤمن بودن مردم ایران و پذیرش حاکمیت احکام الهی توسط مردم برای ترتیبات اجتماعی و امور حکمرانی در کشور) و ارائه مدلی مفهومی جهت تحقق آن و برون‌رفت از فرهنگ‌های سیاسی متعارض مبتلا به در جامعه ایران است. سؤال اصلی پژوهش حاضر چنین طرح می‌گردد که چگونه می‌توان در قالب مدل مفهومی، فرایند تحقق فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی را در جامعه ایران عملیاتی نمود؟ جهت دستیابی به پاسخ پژوهش از روش پس‌نگری معطوف به آینده و روش ترکیبی کمی و کیفی بهره‌مند شده‌ایم. همچنین با اتخاذ روش دلفی فازی و همچنین روش تحلیل ساختاری متکی به جداول ماتریس روابط متقابل و با بهره‌گیری از نرم‌افزار میک‌مک، مهم‌ترین و کلیدی‌ترین پیشران‌ها و عدم قطعیت‌های اثرگذار بر آینده فرهنگ سیاسی در ایران مورد شناسایی قرار گرفت. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی در نتیجه ادغام پیشران‌های اسطوره‌سازی، عدالت‌خواهی، فرهنگ عاشورایی و مهدویت، پیوند دین و سیاست و استقلال‌خواهی با سه ابزار استقلال، آزادی و مردم‌سالاری امکان دستیابی به فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی را فراهم می‌نماید. همچنین تعیین فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی به‌مثابه چشم‌انداز مطلوب و طرح مدل مفهومی با بهره‌گیری از دیدگاه امام خمینی^(ره) از جمله دلایل بدیع و نوآور بودن اثر حاضر است.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ سیاسی، مردم‌سالاری دینی، پس‌نگری، دلفی فازی، میک‌مک

شاپای الکترونیک: ۶۵۲۵-۲۵۸۸ / پژوهشکده تحقیقات راهبردی / فصلنامه علمی راهبرد

CC BY 4.0

10.22034/RAHBORD.2024.443852.1651

مقدمه و بیان مسئله

تکامل فکر و اندیشه به واسطه ماهیت انباشتی ارزش‌ها و باورها در فرایند زمان همواره مورد توجه اندیشه‌پردازان و حکام بوده است. از سویی نیز حاکمان با توجه به تلاش برای ایجاد انسجام اجتماعی با احکام و فرامین ایدئولوژیک و حاکمیتی، در تلاش بوده‌اند تا فرهنگ حاکم بر جامعه را (که عمدتاً تحت تأثیر عواملی همچون وضعیت اقلیمی و جغرافیایی، ساختار نظام سیاسی و اجتماعی، شرایط تاریخی، نظام اعتقادی، آداب و رسوم، نظام اقتصادی و ... قرار دارد) مطابق با ایدئولوژی و اهداف و برنامه‌های خویش در یک فرایند مستمر جامعه‌پذیری سیاسی نهادینه نمایند (رفع و همکاران، ۱۳۹۷) و از این رهگذر فرهنگ سیاسی (در معنای نگرش‌ها، باورها و احساسات افراد در قبال روند سیاسی) ساخت یافته و اصول و قواعد حاکم بر کنش شهروندان و حاکمان را تعیین می‌نماید و همین امر ضرورت توجه به اهمیت و کارکرد فرهنگ سیاسی را نمایان می‌نماید (پای، ۱۳۷۰). حال با در نظر گرفتن فرهنگ سیاسی تبعی - مشارکتی حاکم بر حیات کنونی جمهوری اسلامی ایران می‌توان عنوان داشت که افراد از منظر سیاسی به دسته‌های آگاه، فعال و منفعل تقسیم می‌شوند. دسته فعال در خصوص تمامی اهداف سیاسی دغدغه‌مند و حساس است و عمدتاً بر کنش‌ها، آرا و سیاست‌های نخبگان تأثیرگذار است. اگرچه در دوره‌های مختلف متأثر از شرایط اقتصادی و سیاسی حاکم بر کشور، سنگینی کفه ترازو در میان گروه فعال و منفعل در نوسان می‌باشد با این وجود، با تأسی از رویکرد حاکمان در جهت شکل‌دهی و ترویج فرهنگ سیاسی مطلوب و ایدئولوژیک، از ابتدای شکل‌گیری انقلاب اسلامی، شاهد تأکیدات بسیاری از سوی رهبران جمهوری اسلامی مبنی بر تحقق فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی (با نقطه افتراق تأکید همراه با معنویت و مادیت در مقابل رویکرد مادی فرهنگ سیاسی مشارکتی در غرب) بوده‌ایم. بر این اساس و با در نظر گرفتن فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی به‌مثابه فرهنگ مطلوب و عدم تحقق کامل آن تاکنون، سؤال پژوهش حاضر چنین طرح می‌گردد که چگونه می‌توان در قالب مدل مفهومی، فرایند تحقق فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی را در جامعه ایران عملیاتی نمود؟ فرضیه پژوهش اکتشافی بوده و با بهره‌گیری از روش‌های ترکیبی (کمی و کیفی) و همچنین با بهره‌گیری از پنل خبرگان ۲۵ نفره (جلب مشارکت از طریق روش دلفی فازی، روش تحلیل ساختاری مبتنی بر جدول ماتریس روابط متقابل) و در ادامه با به‌کارگیری

نرم‌افزار میک‌مک به تجزیه و تحلیل داده‌های احصا شده می‌پردازیم. پژوهش حاضر در قالب ۵ بخش سازماندهی شده است: ۱. اهداف و سؤال پژوهش؛ ۲. پیشینه پژوهش؛ ۳. تعریف مفاهیم؛ ۴. روش پژوهش؛ ۵. یافته‌های پژوهش؛ ۶. نتیجه‌گیری و ارائه راهکار.

۱. پیشینه پژوهش

بنا بر ارزیابی ادبیات پژوهش، فقدان گام‌های مؤثر در جهت وصول به فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی آشکار می‌باشد. همچنین نوآوری پژوهش حاضر در وصول به پیشران‌های کلیدی اثرگذار بر فرهنگ سیاسی در ایران و انطباق آن با دیدگاه امام خمینی ^(ره) و طراحی مدل مفهومی جهت تحقق فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی و خروج از فرهنگ‌های سیاسی متعارض می‌باشد.

جدول ۱: پیشینه پژوهش

نویسندگان	عنوان	توضیحات
پناهی (۱۴۰۲)	جایگاه خدا و مردم در نظام مردم‌سالاری دینی بر پایه اصول قانون اساسی	نویسنده با اتخاذ روش توصیفی-تحلیلی بیان می‌دارد که مردم‌سالاری دینی بر هر دو پایه خدا و مردم استوار بوده و اراده سیاسی مردم در طول حاکمیت مطلق خدا تعریف شده و در آن مردم از طرف خدا بر سرکوشت خود حاکمند و مسئولین هم در برابر مردم و هم در برابر خدا پاسخگو هستند.
پیرزاده و اسمانی (۱۴۰۴)	نوسعه فرهنگی از دیدگاه امام‌خمسین(ره) در جمهوری اسلامی ایران	نویسندگان در نظر دارند که امام‌خمسین(ره) بر اهمیت رفتار و خودآوری ملت ایران تأکید داشته‌اند و آن را مبنی بر ارزش‌های اسلامی مطرح می‌نمودند. همچنین ایشان با توجه به اهمیت پایه‌های فرهنگی و اجتماعی، به ویژگی‌های سازنده و عالی مردم ایران بر ضرورت حفظ و ترویج این ویژگی‌ها تأکید داشتند.
سپهری (۱۴۰۹)	روش نوسعه سیاسی و مردم‌سالاری دینی در جمهوری اسلامی ایران	نویسنده با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی، عنوان می‌دارد که شاخص‌های نوسعه سیاسی در الگوی اسلامی بشریت می‌بایست برپایه شاخص‌های مشارکت‌سیاسی، مردم‌سالاری دینی، آزادی و برابری بنا شود. همچنین در ارتباط میان نوسعه‌سیاسی با نظام مردم‌سالاری دینی در جمهوری اسلامی مشخص می‌نماید که نوسعه‌سیاسی از اهداف ضروری انقلاب اسلامی در جهت شکل‌گیری و دوام نظام مردم‌سالاری دینی می‌باشد.
چابری و الهامی (۱۴۰۰)	مردم‌سالاری دینی، بدل نظام‌های سیاسی سکولار و بنیادگرا در ایران	نویسندگان با اتخاذ روش مقایسه‌ای، عنوان می‌دارند که در مردم‌سالاری دینی بدون نگاه صرف مادی به اصول عرفی، انسان معنورانه، فردگرایانه و سوداگرایانه، می‌توان حکومتی مردمی، اما مبتنی بر ارزش‌های دینی و در جارجوب احکام الهی برپا کرد و این امر نقطه افتراق آن با رویکردهای سکولاریستی و بنیادگرایانه می‌باشد.
امامی و همکاران (۱۳۹۹)	تحلیل الگوی مشارکت فعالانه شهروندان در نظام مردم‌سالاری دینی (با تأکید بر مفوله آتش به اختیار در لک‌چینه آتش‌افنده خامنه‌ای)	نویسندگان با اتخاذ روش توصیفی-تحلیلی عنوان می‌دارند که جمهوری اسلامی می‌تواند تلاش برای نهادینه کردن مردم‌سالاری دینی در جامعه می‌باشد و مفوله آتش به اختیار، منظومه توسط آیت‌الله خامنه‌ای، به معنای کار فرهنگی خودجوش و تمیز، شکوفایی ظرفیت فرهنگی، اقتدارآزمایی، تقویت روابط متقابل دولت و ملت، اصلاح نواقص و اختلالات بوروکراتیک در کشور می‌باشد.
مختاری و شعبی (۱۳۹۹)	فرهنگ‌سیاسی و گسترده‌ی دولت در ایران در دوره جمهوری اسلامی	نویسندگان با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی عنوان می‌دارند که استیلای فرهنگ دینی پس از انقلاب در ایران، به دولت دینی مشروعیت و فداست می‌دهد، بر مسئولیت‌های دولت افزوده و گسترده‌ی دولت را به مثابه گسترده‌ی اسلام روچ می‌کند و گزینش‌ها و کزایی‌های ایرانیان از مدرنیته موجب ترویج دولت‌گرایی و پسنیده شدن ساختار سیاسی گردیده است.
چلائی‌راد و سپهریا (۱۳۹۶)	شاخص‌های فرهنگ‌سیاسی جمهوری اسلامی ایران در بُعد کلان از دیدگاه خیرگان	نویسندگان با اتخاذ روش پیمایشی و دلفی، عنوان می‌دارند که ایران در تلاش برای هدایت فرهنگ‌سیاسی جامعه در مسیر جشن‌انداز سیاسی مطلوب خوش می‌باشد و شاخص‌های مشارکت در انتخابات، تأکید بر ارزش‌های بومی و مذهبی و فلسفه انتظار و ظهور منجی از بالاترین اولویت برخوردار هستند.
دهب قاضی و همکاران (۱۳۹۵)	بررسی رابطه دین‌داری با نوع فرهنگ سیاسی مشارکتی و دموکراتیک	نویسندگان با اتخاذ روش میدانی عنوان می‌دارند که فرهنگ‌سیاسی دموکراتیک در بین افرادی که از دین‌داری کثرتی برخوردار بودند بالاتر است و از سوی دیگر، فرهنگ‌سیاسی مشارکتی در بین افرادی که از میزان دین‌داری بالاتری بودند، بیشتر بود و دین‌داری، تأثیر مثبتی بر روی فرهنگ مشارکتی در بین شهروندان دارد.
زرگر و نفر (۱۳۹۲)	الگوی مطلوب فرهنگ‌سیاسی و دانش‌جویی از دیدگاه امام‌خمسین(ره)	نویسندگان با بهره‌گیری از روش توصیفی و بر مبنای آرای امام‌خمسین(ره) بیان می‌دارند که باید دانشجو و دانشگاه اصلاح شود، سپس متناسب با فرهنگ مطلوب امام‌خمسین(ره)، اسلام پرورش باید تا هم بتواند جامعه را اصلاح کند و هم در روابط خارجی با فرهنگ غنی استقلالی برخورد کند تا کشورش دچار ضعف و تزلزل نشود.

۲. تعریف مفاهیم

چشم‌انداز^۱: نقطه کانونی در آینده که مطلوب ارزیابی گردیده و امیدوارانه خواستار دستیابی به آن بوده و در مسیر تحقق آن گام بر می‌داریم. به تعبیری دیگر، تفکر ما آمیخته‌ای از فهم گذشته و تصورات ذهنی ما از رویدادهای محتمل آینده می‌باشد و این امر در پیوند با تصویری که ما از آینده پیش‌رو خلق می‌نماییم در تحقق و یا عدم تحقق آن دخیل می‌باشد و این عنصری است که چشم‌انداز در خلق آینده مطلوب در اختیار ما قرار می‌دهد (مایلز، ۱۳۸۵).

فرهنگ سیاسی: الگویی است که تعیین‌گر برداشت و تصور افراد و همچنین گرایش‌ها و جهت‌گیری‌های سیاسی در میان تابعین یک نظام سیاسی وجود دارد و دربرگیرنده مفاهیمی همچون «قدرت»، «آزادی»، «مشروعیت»، «عدالت»، «برابری»، «مشارکت» و ... می‌باشد (سینایی و ابراهیم‌آبادی، ۱۳۸۴).

مردم‌سالاری دینی: تلفیقی هوشمندانه از حکمرانی بر اساس مشروعیت الهی و مقبولیت مردمی است که حاکم در راستای خدمت به مردم، عمل به فرامین الهی، تحقق حق و عدل در جامعه و هدایت تابعین در مسیر رشد و تعالی مادی و معنوی گام برمی‌دارد و مردم نیز با اتکا به ارزش‌های دینی و الهی در فرایند تعیین سرنوشت خویش مشارکت فعال می‌نمایند (شفیعی، ۱۳۸۵). اگرچه توجه به این نکته نیز حائز اهمیت می‌باشد که از منظر امام خمینی^(ع)، مردم‌سالاری دینی متکی بر مفروض‌هایی است که در جهت حفظ و حمایت از کیان و بنیان‌های دینی، فعالیت دارند. اولاً، استعداد مردم‌داری اسلام و دوماً، طبع نالوده و بیدار مردم. این دو مشخصه، سازوکاری را شکل می‌دهند که امکان مشارکت مردم را در امور سیاسی و اجتماعی را فراهم می‌سازند (اخوان‌کاظمی، ۱۳۹۷).

آزادی: امام خمینی^(ع) در این خصوص اعتقاد دارند که مردم در عقیده، اعمال و گفتار، انتخاب‌ها و ... آزاد هستند (امام خمینی، ۱۳۷۸، جلد ۱۰). اگرچه محدودیتی بر آن وارد می‌نمایند که عبارت است از آزادی در محدوده اسلام و قوانین کشور و تا مرز توطئه بر ضد نظام و فساد و ضرر به مردم (رسالت اقتصادی، ۱۴۰۱). این تعبیر از آزادی توسط امام خمینی^(ع) در میان متفکرین و پژوهشگران محل مناقشه بوده و از آن تفاسیر حداقلی و حداکثری ارائه گردیده است، با این حال، با توجه به تعبیر امام خمینی^(ع) در خصوص شهید مطهری، «آثار قلم و زبان او بی‌استثنا آموزنده و

روان‌بخش است» (امام خمینی، ۱۳۷۸، جلد ۱۴) به نظر می‌رسد رویکرد شهید مطهری (پذیرش تساهل و مدارای اجتماعی به‌مثابه تاکتیک در حوزه عمل و نه تساهل در اصول و پذیرش تکثرگرایی و تساهل‌گرایی معرفتی)، می‌تواند رویکردی قابل وثوق در تفسیر آزادی از منظر امام خمینی^(۵) به شمار آید (نوازی و همکاران، ۱۴۰۱).

۳. روش پژوهش

در پژوهش حاضر، تلاش بر آن است که مبتنی بر روش ترکیبی (کمی و کیفی) و با اتکا به مراحل شش‌گانه مطروحه در روش پس‌نگری^۱ معطوف به آینده در مطالعات مبتنی بر رویکردهای هنجاری، در مسیر حل مشکلات بلندمدت و ایجاد راه‌حل‌های پایدار گام برداشته شود. در این روش زنجیره‌ای از روابط علی و منطقی میان پدیده‌ها از نقطه چشم‌انداز مطلوب متصور گردیده و فرایند و مسیر نوینی جهت دستیابی به آن ایجاد می‌گردد (Yusuke, Yutaka, Tomoaki, & Höjer & Mattsson, 2000; Koichi, 2020). این امر در فهم آینده، که مملو از عدم قطعیت‌هاست، کمک شایانی می‌نماید (Dreborg, 1996)؛ بر این اساس روش پس‌نگری از آینده مطلوب (چشم‌انداز) کار را شروع می‌کند و به زمان حال می‌رسد، روشی مملو از هنجارها و ارزش‌ها بوده و موضوعات و اهداف خاص را اولویت‌بندی می‌کند (Neuvenen, 2022) و می‌تواند زمینه‌ساز تغییر در ارزش‌ها و هنجارها، نگرش‌ها و اعتقادات اساسی و اصول حاکم بر فرایندهای تصمیم‌گیری شده و به قالب‌بندی مجدد اهداف، خط‌مشی‌ها، تعاریف مسئله و استراتژی‌ها یاری‌رسان باشد (Quist & Vergragt, 2006)؛ اگرچه باید در نظر داشت که اثرگذاری این روش در موقعیت‌هایی می‌باشد که یک هدف مشترک و بلندمدت از قبل وجود داشته باشد تا از طریق ارائه مسیرها و شاخص‌هایی، برای حرکت در مسیر پیشرفت به سمت آینده مطلوب یاری‌رسان باشد (Voom, 2023) مبتنی بر این امر در قالب جدول شماره ۲، فرایند اجرایی مراحل شش‌گانه روش پس‌نگری ذکر می‌گردد.

جدول ۲: مراحل شش‌گانه عملیاتی روش پس‌نگری

تعیین بازه زمانی
ایجاد خط پایه و چشم‌انداز مطلوب
جمع‌آوری اطلاعات مرتبط با وضعیت حال
تجزیه و تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده
شناسایی مهم‌ترین عدم قطعیت‌های تأثیرگذار بر آینده
تعیین سیاست‌های اجرایی جهت دستیابی به چشم‌انداز مطلوب

Source: (Attard & Hickman, 2024; Milan, 2008)

در ابتدا بازه زمانی مورد توجه، ۱۰ سال آینده، یعنی از سال ۱۴۰۲ تا ۱۴۱۲ مورد توجه پژوهش حاضر می‌باشد. همچنین چشم‌انداز مطلوب فرهنگ سیاسی در ایران منطبق با آرای امام خمینی^(ه)، فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی ترسیم گردیده است. ایشان رضایت و خدمت به مردم را اصل و محور امور می‌دانند و اگرچه بر این اعتقاد نیز می‌باشند که مردم مؤمن ایران، خواستار تحقق ارزش‌های الهی در جامعه می‌باشند (پورفرد، ۱۳۸۴) و مردم هم در شکل‌گیری و هم در تداوم نظام اسلامی نقش حیاتی ایفا می‌نمایند.

باید در نظر داشت که تا پیش از انقلاب اسلامی و در دوران حاکمیت سلسله‌های پادشاهی در ایران، با توجه به تفاوت در عناصر مشروعیت نظام‌های سیاسی و حاکمیت استبداد بر ابعاد مختلف حیات اجتماعی و پذیرش اقتدار سیاسی «بالا به پایین» در بین اکثریت جامعه، فرهنگ سیاسی مبتلا به عمدتاً از ماهیتی محدود و تبعی برخوردار بوده (امامی، محمودی رجا و نیکزاد، ۲۰۲۰) و حاکمیت فرهنگ مشارکتی کمترین وجهه عملیاتی را در جامعه برخوردار بوده است. به گونه‌ای که دکتر بشیریه فرهنگ سیاسی در ایران را در قالب فرهنگ سیاسی پاتریمونیالیستی که از دو شاخصه تابعیت و آمریت پیروی می‌نماید و از ویژگی‌هایی همچون ساخت عمودی قدرت، بدبینی، بی‌اعتمادی، خشونت، ارادت‌سالاری، عدم تساهل و پذیرش دیگری برخوردار است، ارزیابی می‌نمایند (صیاد و همکاران، ۱۳۹۷). همچنین رهبر قاضی و همکاران نیز معتقدند که فرهنگ سیاسی در ایران تا حد زیادی مبتنی بر فرهنگ سیاسی تبعی - مشارکتی می‌باشد (رهبر قاضی و همکاران، ۱۳۹۵) در جمع‌بندی می‌توان عنوان داشت که وقوع انقلاب اسلامی، زمینه رشد خودآگاهی و خودباوری و استقرار نظام جدیدی را فراهم نمود که زمینه افزایش اعتماد میان مردم و حاکمیت و

همچنین افزایش مشارکت سیاسی و تحول در فرهنگ سیاسی گردید و با احیای فرهنگ سیاسی تبعی-مشارکتی، احساس همدلی و هم‌پوندی مردم با نظام سیاسی ایجاد و باور به امکان مداخله مردم در امر سیاست پایه‌ریزی شد (احسانی، ۱۳۷۸) و جمهوری اسلامی و مردم‌سالاری دینی (رژیمی مبتنی بر اراده و خواست مردم و مبتنی بر احکام اسلامی) حاکم گردید (امام خمینی، ۱۳۷۸، جلد ۸). در این وضعیت، مشارکت منفعل به مشارکت فعال متحول گردیده، اگرچه چنین وضعیتی نیز نهادینه نشده است و در ادوار مختلف جمهوری اسلامی با فراز و نشیب‌های متعددی مواجه گردیده است. در راستای ارزیابی این امر ضرورت دارد که شاخص‌های مردم‌سالاری دینی را با موقعیت فعلی جامعه و بافت حکومت در ایران ارزیابی نماییم، در قالب جدول شماره ۳، شاخص‌های مردم‌سالاری دینی از منظر امام خمینی^(ره) عنوان گردیده است، همچنین در قالب جدول شماره ۴ تلاش می‌داریم به بررسی جایگاه ایران (رتبه ۱۲۶ از میان ۱۴۲ کشور مورد بررسی قرار گرفته) (پروژه عدالت جهانی، ۲۰۲۳) در برخی از شاخص‌های اجتماعی و سیاسی اشاره نماییم.

جدول ۳: ارزیابی مشخصه‌های فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی از منظر امام خمینی^(ره)

شاخص‌ها	تعابیر امام خمینی (ره)
اسلامیت نمادی از ماهیت دینی	«ماهیت جمهوری اسلامی این است که با شرایطی که اسلام برای حکومت قرار داده است، با اتکا به آرای عمومی ملت، حکومت تشکیل شده و مجری احکام اسلام باشد»
حفظ منافع و حقوق مردم	«سیاست ما همیشه بر مبنای آزادی، استقلال و حفظ منافع مردم است که این اصل را هرگز فدای چیزی نمی‌کنیم»
آزادی	«اجبار مردم به تظاهر در موافقت و بایکونی و جنجال در امری که مخالف خواسته انبساط نقض قانون اساسی است؛ سلب آزادی مطبوعات و دستگاه‌های تبلیغاتی و اجبار آنها به تبلیغ برخلاف مصالح کشور نقض قانون اساسی است؛ تجاوز به حقوق مردم و سلب آزادیهای فردی و اجتماعی نقض قانون اساسی است»
مشارکت مردمی در امور مملکت	«طبعاً برای آینده مملکت و جایگزینی این رژیم باید راه و رسمی را انتخاب کرد که مورد موافقت و علاقه مجموع جامعه باشد. و این جمهوری اسلامی است. جمهوری اسلامی... (باید) در همه زمینه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی با توجه به معیارهای اسلامی، اصلاحات لازم را به عمل آورد. این اصلاحات با مشارکت کامل همه مردم خواهد بود.»
اهمیت رأی ملت و نظارت ملت	«آنان (مردم) ناظر و هادی مجریان امور می‌باشند. این حکومت در همه مراتب خود، متکی به آرای مردم و تحت نظارت و ارزیابی و انتقاد عمومی خواهد بود.»
قانون‌گرایی	«اگر همه اشخاص... و همه گروه‌ها... و همه نهادهایی که در سرتاسر کشور هستند به قانون خاضع بشویم و قانون را محترم بشمریم، هیچ اختلافی پیش نخواهد آمد. اختلافات از راه قانون‌شکنی‌ها پیش می‌آید. اگر قانون حکومت کند در یک کشوری (اختلافی دیگر نخواهد بود). چنانچه از صدر عالم تا کنون تمام انبیا برای برقرار کردن قانون آمده‌اند...»
مستولان خدمت‌گذار	«این جدایی دولت‌ها از ملت‌ها منشأ همه گرفتاری‌هایی است که در یک کشوری تحقق پیدا می‌کنند... مسأله خدمتگزاری دولت به ملت است؛ نه فرمانفرمایی دولت به ملت. همین فرمانفرمایی جدا می‌کند شما را از ملت و ملت را از شما و منشأ مقاصد زیاد می‌شود. مردم از کارهای شما احساس کنند که شما از خودشان هستند و می‌خواهید خدمت کنید بهشان، نمی‌خواهید فرمانفرمایی کنید و نمی‌خواهید مردم را تحت فشار قرار بدهید، و نمی‌خواهید ظلم بکنید، این حرف‌ها نباشند.»

منبع: (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۹)

جدول ۴: جایگاه جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با شاخص‌های مردم‌سالاری

رتبه	توضیحات	شاخص‌ها
۱۳۱	اندازه‌گیری میزان پایبندی مسئولین به قانون: اعم از قانون اساسی و قوانین عادی که به وسیله آنها اختیارات دولت و مقامات و کارگزاران آن محدود شده و تحت قانون پاسخگو هستند. میزان اثرپذیری قدرت از نهادهای غیردولتی اعم از مطبوعات آزاد و مستقل	محدودیت در اختیارات دولت
۱۰۷	اندازه‌گیری عدم وجود فساد در قوه مجریه و سایر نهادهای دولتی: اعم از رشوه، نفوذ غیرقانونی از سوی مراجع عمومی یا خصوصی و همچنین سوء استفاده از بودجه عمومی یا سایر منابع	عدم وجود فساد
۱۴۰	اندازه‌گیری میزان باز بودن دولت: اعم از میزان شفاف سازی اطلاعات توسط دولت، میزان پاسخگویی دولت به شهروندان و امکان مشارکت شهروندان در مذاکرات سیاست عمومی و همچنین ارزیابی میزان انتشار قوانین بنیادی و حقوقی جهت در اختیار عموم قرار گرفتن	دولت باز
۱۴۲	اندازه‌گیری میزان پایبندی به حقوق بنیادی: اعم از رعایت و پایبندی به حقوق اساسی بشر مبتکی بر موارد مذکور در اعلامیه جهانی حقوق بشر	حقوق بنیادی
۱۰۹	اندازه‌گیری میزان تأمین و تضمین امنیت افراد و اموال در جامعه توسط دولت	نظم و امنیت
۱۰۶	اندازه‌گیری میزان عدالت در اجرای مقررات توسط نظام سیاسی در قبال احاد مختلف مردم	اجرای مقررات
۷۶	اندازه‌گیری میزان دسترسی شهروندان به طرح شکایت در سیستم قضایی: اعم از دسترسی به راه حل مسالمت آمیز جهت حل و فصل مسئله از طریق مقرون به صرفه بودن، فاقد تبعیض، فساد و نفوذ غیرقانونی مقامات دولتی، فقدان تأخیر غیرمنطقی در فرایند رسیدگی به پرونده ها در دادگاه و همچنین میزان اجرای صحیح تصمیمات دادگاه و آیا مکانیسم های متنوع حل اختلاف موجود می باشد یا خیر.	عدالت مدنی
۱۱۰	اندازه‌گیری میزان تحقق عدالت کیفری: اعم از: فرایند شکایت و اقدام علیه افراد خاطی به واسطه انجام جرایم جامعه	عدالت کیفری
	مطابق آخرین انتخابات مجلس شورای اسلامی (دوره یازدهم ۱۳۹۸) شاهد مشارکت ۴۲٫۵۷ درصد و همچنین در انتخابات ریاست جمهوری (دوره سیزدهم ۱۴۰۰) شاهد مشارکت ۴۸٫۸ درصد از واجدین شرایط رأی دادن (در برخی از شهرها و استان‌ها این مشارکت به کمتر از ۳۰ درصد نیز رسیده است) بوده‌ایم.	مشارکت مردمی در انتخابات (به مثابه نماد تحقق مردم‌سالاری دینی)
	بروز چالش و بحران هویت در جامعه ایران و فقدان انطباق متعجم میان عناصر مختلف هویت ایرانی همچون اسلامیت، ایرانیت و مدرنیته	وضعیت هویت و خودآگاهی اسلامی

منبع: (رفیع و همکاران، وزارت کشور، ۱۳۹۸)

با توجه به آنچه عنوان گردید و با در نظر گرفتن فقدان تحقق فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی در جامعه و لزوم حرکت در این مسیر و عملیاتی نمودن آن به‌مثابه چشم‌انداز مطلوب مد نظر امام خمینی^(۵)، لزوم اتخاذ رویکردی آینده‌پژوهانه احساس می‌گردد و در پژوهش حاضر از روش‌های ترکیبی (کمی و کیفی) همچون روش کتابخانه‌ای و همچنین با بهره‌گیری از آرای پنل خبرگان از طریق روش دلفی فازی و بهره‌مندی از روش تحلیل ساختاری مبتنی بر جدول ماتریس روابط متقابل و تجزیه و تحلیل داده‌ها با کمک نرم‌افزار میک‌مک و در نهایت با تلفیق ابزارهای دستیابی به خودآگاهی اسلامی و مردم‌سالاری دینی از منظر امام خمینی^(۵) (استقلال و خودکفایی، آزادی و مردم‌سالاری) با عدم قطعیت‌های احصا شده در فرایند تحقیق، مدل مفهومی در جهت دستیابی به چشم‌انداز مطلوب فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی مد نظر امام خمینی^(۵) ترسیم می‌گردد. در این چهارچوب، از پنل ۲۵ نفره خبرگان متشکل از ۲۰ عضو هیئت علمی دانشگاه‌های کشور و ۵

فارغ‌التحصیل دکتری علوم سیاسی که در زمینه جامعه‌شناسی و فرهنگ سیاسی در ایران دستاوردهای ارزشمندی دارا هستند استفاده گردید.

جدول ۵: اعضای ۲۵ نفره پنل خبرگان

اعضاء هیأت علمی	
نام دانشگاه	تعداد اعضاء پاسخ دهنده
بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین	۳
اصفهان	۲
مازندران	۱
باهر کرمان	۲
رازی کرمانشاه	۱
شیواز	۲
امام صادق (ع)	۲
شاهد تهران	۲
فردوسی مشهد	۲
یاسوج	۲
بوعلی سینا همدان	۱
فارغ‌التحصیلان مقطع دکتری	
نام دانشگاه	تعداد اعضاء پاسخ دهنده
اصفهان	۳
شاهد تهران	۱
تهران	۱

در ادامه ۴۶ پیشران اثرگذار بر فرهنگ سیاسی در ایران از طریق مطالعه فراگیر مبانی نظری پژوهش مبتنی بر روش PEST^۱ (فاکتورهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، فناوری و تکنولوژی) شناسایی گردید.

جدول ۶: عوامل کلیدی تأثیرگذار بر فرهنگ سیاسی در ایران

ردیف	موضوع	نوع	منبع
۱	استفاده سیاسی مردم به حاکمان	سیاسی	(Weinberg, 2022) - (اسامی و ترجمه، ۱۳۹۱)
۲	توزیع قدرت و حکمرانی میان شهروندان	سیاسی	(آرامی، ۱۳۹۵) - (شیر، ۱۳۹۰)
۳	رفتار سیاسی	سیاسی	حسنی (۱۳۹۹) - (Maddah and others, 2022)
۴	آزادی بیان و نقد	سیاسی	(Vese, 2021) - (احمدی و همکاران، ۱۳۹۴)
۵	همکاری حزبی و نهادی	سیاسی	(گلمن و همکاران، ۱۳۹۷) - (Bassan-Nygate and others, 2021)
۶	قانون‌گرایی	سیاسی	(گینکلر، ۱۳۰۰) (Parsons, 2020)
۷	انحطاط سیاسی تشکران	سیاسی	(پولتا و سوردوینا، ۱۳۰۰) - (الفتی و خسروی، ۱۳۸۵)
۸	رفتاری سیاسی	سیاسی	(اسمندی فر و طهران‌صفه‌ای، ۱۳۰۰) - (Schwarz & Newman, 2020)
۹	جهان‌گرایی سیاسی یا پذیرش حلقه جهانی	سیاسی	(فرهادی، ۱۳۹۰)
۱۰	پیوند دینی و سیاست	سیاسی	(مطهری پور، ۱۳۹۴) - (Paden, 2022)
۱۱	گرایش به دولت رفاهی	سیاسی	(فونیکس و همکاران، ۱۳۹۳) (Ahrens & Bandau, 2023)
۱۲	مشاورت در انتخابات	سیاسی	(آرنگه‌پور، ۱۳۹۳) - (Rastegarpour and others, 2023)
۱۳	گرایش به دولت دینی	سیاسی	(فیضی، ۱۳۸۵)
۱۴	تکیه به اصول ثابت سیاسی	سیاسی	(اسمی و خسروی، ۱۳۸۵)
۱۵	نقد سیاست اجتماعی	سیاسی	(پوزان، ۱۳۸۱) - (Piwowarski & Trifunovic, 2023)
۱۶	مشاورت مدین	سیاسی	(آرنگه‌پور، ۱۳۹۳) - (Wu, 2023)
۱۷	تفاوت‌های سیاسی	سیاسی	(آرهمز و فزیر، ۱۳۹۹) - (Castanho and others, 2019)
۱۸	فایده‌های سیاسی	سیاسی	(احمدی‌زاده و سهرتپاد، ۱۳۹۶)
۱۹	منطق دانش سیاسی	سیاسی	(آلیست، ۱۳۸۸) - (Kim and others, 2020)
۲۰	قیمت اقتصاد	اقتصادی	(معمولی‌زاده و شیخ‌زاده، ۱۳۹۲) - (Moore, 2023)
۲۱	سیاست‌های پولی و مالی	اقتصادی	(فرج‌زاده و فزیر، ۱۳۹۷)
۲۲	رکود و اقتصاد	اقتصادی	(فرج‌زاده و فزیر، ۱۳۹۷)
۲۳	بحران انرژی	اقتصادی	(خسروی پور و همکاران، ۱۳۹۷) - (Resolution 2022/c466/01)
۲۴	تولید نامالومات داخلی	اقتصادی	(احمدی، ۱۳۸۶) - (Liang, 2021)
۲۵	دانش‌سوی و اسناد اقتصادی	اقتصادی	(آسمانی‌سپاسی، ۱۳۹۶) - (Achim and others, 2020)
۲۶	بیگانگی‌های	اجتماعی	(فیضی، ۱۳۸۵) و (احمدی‌زاده و سهرتپاد، ۱۳۹۶)
۲۷	بیگانگی‌های	اجتماعی	(آبادی‌امانی و همکاران، ۱۳۰۱ و مدانی، ۱۳۸۸)
۲۸	اقتصادی‌نگاری سیاسی	اجتماعی	(آبادی‌امانی و همکاران، ۱۳۹۲) - (Burkitt, 2019)
۲۹	تربیتی‌های	اجتماعی	(آبادی‌امانی، ۱۳۸۷) - (Lu, 2019)
۳۰	کارآمدی‌های اجتماعی	اجتماعی	(احمدی‌زاده و سهرتپاد، ۱۳۹۶) - (Virbalene and others, 2018)
۳۱	تعیین به داده‌های تجربی	اجتماعی	(احمدی‌زاده و سهرتپاد، ۱۳۹۶)
۳۲	شایسته‌سالاری	اجتماعی	(آبادی‌امانی، ۱۳۸۸) - (Littler, 2017)
۳۳	اسامی و رفتار	اجتماعی	(خسروی‌کلوری، ۱۳۸۸) - (Verkuutien ad others, 2023)
۳۴	فرهنگ‌گرایی	اجتماعی	(آبادی‌امانی، ۱۳۰۰) - (Vera and others, 2007)
۳۵	پذیرش دیگری یا آسایش‌های دیگری	اجتماعی	(آبادی‌امانی، ۱۳۹۵) و (خسروی‌کلوری، ۱۳۹۶)
۳۶	استفاده‌های	اجتماعی	(احمدی‌زاده و سهرتپاد، ۱۳۹۶) - (Duxbury & Jeannotte, 2010)
۳۷	تغییر از تجربه تخریب‌های اجتماعی	اجتماعی	(آبادی‌امانی، ۱۳۸۱)
۳۸	میلی‌گرایی	اجتماعی	(آبادی‌امانی و همکاران، ۱۳۰۱) - (Kawai, 2020)
۳۹	افسردگی سیاسی	اجتماعی	(آبادی‌امانی، ۱۳۹۳)
۴۰	فرهنگ عاشقانه و مذهبیت	اجتماعی	(احمدی‌زاده و سهرتپاد، ۱۳۹۶)
۴۱	شهادت‌های	اجتماعی	(خسروی‌کلوری و همکاران، ۱۳۹۵) - (فیضی، ۱۳۸۸)
۴۲	آزادی‌گرایی و کمال‌گرایی	اجتماعی	(مطهری، ۱۳۹۲) - (مطهری‌زاده، ۱۳۸۸)
۴۳	عدالت‌خواهی	اجتماعی	(آبادی‌امانی، ۱۳۹۷) - (خسروی، ۱۳۸۱)
۴۴	استقلال‌خواهی	اجتماعی	(نوروزی، ۱۳۹۷) - (آبادی، ۱۳۸۸)
۴۵	تحرک‌های اجتماعی و سیاسی	فناوری و تکنولوژی	(رضی، ۱۳۸۷)
۴۶	استفاده به فناوری‌های نوین	فناوری و تکنولوژی	(آبادی‌امانی، ۱۳۹۷)

در ادامه پرسشنامه نیمه ساختاریافته‌ای طراحی و در ۳ گام رفت و برگشتی مبتنی بر روش دلفی فازی در اختیار خبرگان پژوهش قرار داده شد و عنوان داشتیم که میزان اهمیت هر پیشران را با امتیازدهی در قالب اعداد ۱ تا ۵ (۱. خیلی بی‌اهمیت؛ ۲. بی‌اهمیت؛ ۳. متوسط؛ ۴. با اهمیت؛ ۵. خیلی با اهمیت) تعیین نمایند. در این راستا ۱۸ پیشران با عدد فازی بیش از ۶ که اهمیت بیشتری دارا بودند احصا گردید.

جدول ۷: نیروهای پیشران کلیدی منتخب تأثیرگذار بر فرهنگ سیاسی در ایران

عدالت‌خواهی	استقلال‌خواهی	انعطاف سیاسی کنشگران
عوام‌زدگی	شفافیت‌خواهی سیاسی	قاعده نفی سبیل
اسطوره‌سازی	گرایش به دولت رفاهی	قومیت‌گرایی
افسردگی سیاسی	از خود بیگانگی سیاسی	آزادی بیان و نقد
آرمان‌گرایی و کمال‌گرایی	نقدنس امنیت اجتماعی	سطح دانش سیاسی
فرهنگ عاشورایی و مهدویت	ملی‌گرایی	پیوند دین و سیاست

علاوه بر این با بهره‌گیری از یافته‌های جدول شماره ۷، پرسشنامه دیگری در قالب جدول ماتریس روابط متقابل طرح‌ریزی گردید و از خبرگان خواسته شد که تأثیر و تأثر پیشران‌ها بر یکدیگر را در قالب طیفی از ۳ تا ۰ (۳ به معنای ارتباط زیاد و صفر به معنای عدم ارتباط) مشخص نمایند. بر این اساس پاسخ‌ها جمع‌آوری و میانگین نتایج ماتریس روابط متقابل در قالب جدول شماره ۸ مشخص گردید.

جدول ۸: میانگین پیشران‌های تأثیرگذار بر فرهنگ سیاسی در ایران (۱۴۰۲-۱۴۱۲)

تأثیرپذیری پیشران‌ها	عدالت‌خواهی	استقلال‌خواهی	انعطاف سیاسی کنشگران	عوام‌زدگی	شفافیت‌خواهی سیاسی	قاعده نفی سبیل	اسطوره‌سازی	گرایش به دولت رفاهی	قومیت‌گرایی	افسردگی سیاسی	آرمان‌گرایی و کمال‌گرایی	نقدنس امنیت اجتماعی	سطح دانش سیاسی	فرهنگ عاشورایی و مهدویت	ملی‌گرایی	پیوند دین و سیاست
تأثیرگذاری پیشران‌ها																
عدالت‌خواهی	۰	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۲	۲	۳	۳	۱	۱	۲	۱
استقلال‌خواهی	۳	۰	۱	۱	۳	۳	۱	۳	۳	۱	۲	۳	۱	۳	۳	۳
انعطاف سیاسی کنشگران	۱	۱	۰	۱	۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۳	۱	۱	۱	۱
عوام‌زدگی	۱	۱	۲	۰	۱	۱	۳	۳	۲	۱	۱	۱	۲	۱	۱	۱
شفافیت‌خواهی سیاسی	۳	۲	۲	۱	۰	۱	۱	۳	۲	۱	۱	۱	۳	۱	۱	۱
قاعده نفی سبیل	۳	۳	۱	۲	۳	۳	۳	۳	۱	۱	۲	۳	۱	۲	۳	۲
اسطوره‌سازی	۳	۳	۳	۳	۲	۳	۰	۳	۱	۲	۳	۳	۲	۲	۲	۲
گرایش به دولت رفاهی	۱	۱	۳	۲	۲	۱	۱	۰	۳	۱	۱	۳	۱	۳	۱	۲
قومیت‌گرایی	۲	۳	۲	۲	۲	۱	۳	۰	۱	۱	۲	۲	۱	۱	۰	۱
افسردگی سیاسی	۱	۱	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱
آرمان‌گرایی و کمال‌گرایی	۰	۰	۳	۲	۲	۰	۱	۱	۱	۳	۰	۱	۱	۱	۱	۱
نقدنس امنیت اجتماعی	۲	۳	۲	۱	۳	۲	۲	۲	۲	۱	۲	۱	۳	۲	۲	۲
سطح دانش سیاسی	۲	۳	۱	۲	۱	۲	۳	۲	۱	۲	۱	۲	۰	۱	۱	۱
فرهنگ عاشورایی و مهدویت	۳	۳	۳	۳	۲	۳	۳	۱	۲	۲	۱	۲	۳	۳	۱	۳
ملی‌گرایی	۱	۲	۲	۱	۱	۲	۲	۱	۰	۱	۱	۱	۲	۲	۰	۱
پیوند دین و سیاست	۲	۳	۲	۳	۲	۳	۳	۲	۲	۱	۱	۳	۱	۲	۲	۰

منبع: یافته‌های نویسندگان

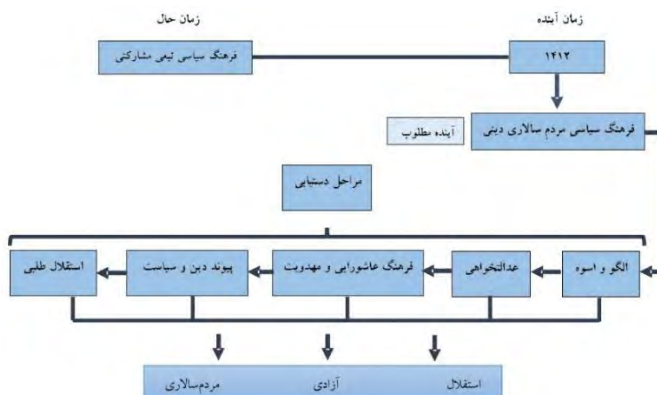
در گام بعدی، در راستای تجزیه و تحلیل برون داده‌های گام پیشین، داده‌ها در اختیار نرم‌افزار میک‌مک قرار داده شد و میزان اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها بر یکدیگر مشخص شد. همچنین نرم‌افزار یک امتیاز عددی برای هریک از عامل‌ها بر اساس تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم و رتبه‌بندی آن‌ها ارائه نمود (جدول شماره ۹).

جدول ۹: امتیاز تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل به صورت مستقیم و غیرمستقیم

رتبه	عامل	تأثیرگذاری مستقیم	عامل	تأثیرپذیری مستقیم	عامل	تأثیرگذاری غیرمستقیم	عامل	تأثیرپذیری غیرمستقیم
۱	اسطوره‌سازی	۷۶۳	انعطاف سیاسی	۶۸۹	اسطوره‌سازی	۷۶۲	شفافیت‌خواهی	۶۸۰
۲	عدالت‌طلبی	۷۲۶	شفافیت‌خواهی	۶۷۰	فرهنگ عاشورایی	۷۲۰	انعطاف سیاسی	۶۷۴
۳	فرهنگ عاشورایی	۷۲۶	استقلال‌خواهی	۶۵۱	پیوند دین و سیاست	۷۱۹	استقلال‌خواهی	۶۴۶
۴	پیوند دین و سیاست	۶۰۷	آزادی بیان و نقد	۶۱۴	عدالت‌طلبی	۶۹۲	آزادی بیان و نقد	۶۲۱
۵	استقلال‌خواهی	۶۵۸	اسطوره‌سازی	۵۹۵	استقلال‌خواهی	۶۷۲	دانش سیاسی	۶۰۸
۶	قاعده نفی‌سیل	۶۵۱	آرمان‌گرایی	۵۹۵	قاعده نفی‌سیل	۶۶۶	عدالت‌خواهی	۵۸۷
۷	آرمان‌گرایی	۶۵۱	دانش سیاسی	۵۹۵	آرمان‌گرایی	۶۵۹	آرمان‌گرایی	۵۸۷
۸	دانش سیاسی	۵۵۸	عدالت‌طلبی	۵۷۷	دانش سیاسی	۵۵۶	دولت‌رهای	۵۸۰
۹	آزادی بیان و نقد	۵۴۰	قاعده نفی‌سیل	۵۷۷	آزادی بیان و نقد	۵۴۰	قاعده نفی‌سیل	۵۷۷
۱۰	شفافیت‌خواهی	۵۲۱	دولت‌رهای	۵۷۷	شفافیت‌خواهی	۵۱۹	اسطوره‌سازی	۵۷۴
۱۱	دولت‌رهای	۵۰۲	عوامل‌زدگی	۵۵۸	قومیت‌گرایی	۵۰۴	عوامل‌زدگی	۵۳۷
۱۲	قومیت‌گرایی	۴۸۲	قومیت‌گرایی	۵۰۲	امنیت اجتماعی	۴۹۸	فرهنگ عاشورایی	۵۱۳
۱۳	امنیت اجتماعی	۴۸۳	فرهنگ عاشورایی	۵۰۲	دولت‌رهای	۴۸۶	قومیت‌گرایی	۵۱۳
۱۴	عوامل‌زدگی	۴۴۶	امنیت اجتماعی	۴۸۲	عوامل‌زدگی	۴۲۷	امنیت اجتماعی	۴۸۳
۱۵	انعطاف سیاسی	۴۳۸	افسردگی سیاسی	۴۶۵	انعطاف سیاسی	۴۲۵	ملی‌گرایی	۴۷۹
۱۶	ملی‌گرایی	۴۰۹	ملی‌گرایی	۴۶۵	ملی‌گرایی	۴۱۷	پیوند دین و سیاست	۴۷۰
۱۷	افسردگی سیاسی	۳۹۱	پیوند دین و سیاست	۴۶۵	افسردگی سیاسی	۳۷۰	افسردگی سیاسی	۴۵۵
۱۸	ازخودبیگانگی سیاسی	۳۵۳	ازخودبیگانگی	۴۰۹	ازخودبیگانگی سیاسی	۳۴۵	ازخودبیگانگی سیاسی	۴۱۰

منبع: (نویسندگان: خروجی مستخرج از نرم‌افزار میک‌مک)

در پایان از میان ۱۸ عامل کلیدی اولیه، ۵ پیشران ۱. اسطوره‌سازی؛ ۲. عدالت‌خواهی؛ ۳. فرهنگ عاشورایی و مهدویت؛ ۴. پیوند دین و سیاست؛ ۵. استقلال‌خواهی دارای بیشترین عدم قطعیت در حوزه تأثیرگذاری بر فرهنگ سیاسی در ایران ۱۴۱۲ می‌باشند که در قالب تلفیق موارد احصا شده با ابزارهای خودآگاهی اسلامی مد نظر امام خمینی^(۵)، مدل مفهومی پژوهش حاضر تعبیه گردید.

شکل ۱: مدل مفهومی تحقق فرهنگ سیاسی مردم سالاری دینی

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. جایگاه اسطوره‌سازی در تعیین فرهنگ سیاسی مطلوب

الگوها افرادی به شمار می‌آیند که با ارائه الگوهای رفتاری، بر نگرش افراد نسبت به یک حوزه موضوعی معین و مشارکت در آن حوزه و به‌طور کلی بر ظاهر، آداب، اهداف، کردار، منش، گروه‌های ارتباطی و ... به گونه‌های مختلف اثرگذار هستند و افراد و جوامع را ترغیب و یا منع می‌نمایند (Lin Siegler et al, 2016). این تأثیر می‌تواند شامل تقویت اهداف موجود و همچنین پذیرش اهداف جدید باشد. بر این اساس الگوها دارای ۳ کارکرد اصلی می‌باشند:

جدول ۱۰: کارکرد الگوها برای تابعین

آنها مدل‌های رفتاری هستند و نشان می‌دهند که چگونه یک مهارت را انجام دهیم و به یک هدف دست یابیم.
آنها بازنمایی از ممکن هستند و نشان می‌دهند که یک هدف قابل دست‌یابی است.
آنها الهام‌بخش هستند و اهداف مطلوب را نشان می‌دهند.

(TThekla, KRyan, & Kim, 2015)

بر این اساس ضرورت دارد که نظام سیاسی با درک درست از اهمیت جایگاه الگوها، در جهت الگوسازی مثبت عمل نماید و با ارائه قهرمانان و الگوهای ملی (تعبیری که لوبون از آن با عنوان «روح مردم»^۱ یاد می‌کند) و روایت‌های قهرمانانه و

1. Soul of the people

الگو محور، اخلاق، هنجارها و ارزش‌های خود را به نسل‌های مختلف انتقال دهد و به‌واسطه آن، آگاهی ملی و دینی و تربیت اخلاقی یا ارزیابی مجدد ارزش‌های فرهنگی و قراردادهای اخلاقی بر اساس مؤلفه‌ها و ارزش‌های آن‌ها شکل بگیرد. (Kirillova, 2018) همان رویکردی که امام خمینی^(ره) در سخنرانی‌ها و بیانات خویش از آن بهره گرفته‌اند و همچنین مشخصه‌هایی را برای الگوها و اُسوه‌های قابل قبول اجتماعی ذکر نموده‌اند (جدول شماره ۱۱).

جدول ۱۱: ویژگی‌های خاص الگوها از نظر امام خمینی^(ره)

عدم تأثیرپذیری از تبلیغات دشمن (ج ۱۸، ص ۱۵۱)	خودداری از تجاوز و افراط (ج ۱۵، ص ۲۴۱)
نماد دموکراسی و آزادی حقیقی بودن (ج ۹، ص ۷۲)	برخوردار از شرافت و عزت (ج ۱۴، ص ۲۵۶)
تحمل رنج و سختی در برابر دشمن (ج ۱۶، ص ۲۰۴)	برخوردار از پایداری و استقامت (ج ۱۳، ص ۲۶۴)
برخورداری از حسن تعاون و همکاری (ج ۱۰، ص ۴۲۰)	مسئولیت‌پذیری در مقابل خدا و اسلام (ج ۱۰، ص ۱۷۶)
صادر کننده انقلاب در تمامی معانی آن (ج ۱۸، ص ۱۵۱)	کوشا بودن در علم، عمل، تهذیب اخلاق و نفس (ج ۱۸، ص ۴۰۵)
وحدت و دوری‌جویی از تفرقه و تشتت (ج ۱۲، ص ۲۰۸)	انجام کارها براساس نقشه، نظم و قاعده و برای خدا (ج ۱۵، ص ۴۹۶)
بدنبال تحقق عدالت اجتماعی و عدالت حقیقی بودن (ج ۱۸، ص ۱۵۴)	مجاهد و فداکار در راه استقلال و آزادی و اهداف مقدسه اسلامی (ج ۱۰، ص ۴۲۰)
مواضع بودن با مردم، مسلمانان و مستضعفان و برادران دینی (ج ۷، ص ۵۳۳) (ج ۲۰، ص ۳۴۵)	به اهتزاز درآورنده پرچم توحید به نفع مستضعفین در مقابل مستکبرین (ج ۱۰، ص ۳۳۸)
علاوه بر تخصص، زهد و تعهد، دلسوز و صادق باشد. (ج ۱۷، ص ۴۱۹) و (ج ۲۱، ص ۹۳)	در اعمال و در افعال و در اقوال (ج ۱۴، ص ۸) متعهد بودن به احکام، اخلاق و اعمال اسلامی (ج ۱۴، ص ۲۴۵)
خدمت‌کننده به مردم و عدم تبعیض‌گذاری بین اقشار مردم (ج ۹، ص ۱۲۶) (ج ۲۰، ص ۱۲۶)	همه چیز را برای خدا و برای اسلام بخواهد. و برای به ثمر رساندن انقلاب اسلامی جان‌بازی نماید. (ج ۸، ص ۳۴) (ج ۱۶، ص ۳۷۷)
ایستادگی، عدم سازش و تسلیم نشدن در برابر مستمکران (ج ۱۶، ص ۵۵) (ج ۱۹، ص ۵۵)	برخوردار از حسن تدبیر و سیاست، شجاعت و اخلاص و مروت و بیداری و انصاف و همچنین فاقد خودخواهی (ج ۱۶، ص ۲۰۴)

منبع: (صحیفه امام خمینی، ۱۳۷۸، جلد ۷ - ۲۱)

بر این اساس طرح خصایص الگو و افراد و گروه‌های مرجع برای جامعه از سوی امام خمینی^(ره) نشان از درجه اهمیت بالای الگوسازی برای اقشار مختلف اجتماعی و تعیین مسیر فرهنگ سیاسی آنان دارد که الگوها باید در نقطه اوج ارزش‌های دینی و اعتقادی و همچنین پایبندی به اهداف و کمال مطلوب‌های نظام سیاسی کشور و حرکت در خط سیر تحول ملت و دولت قرار داشته باشند. بر این اساس لزوم الگوسازی و جامه عمل پوشاندن به آن، در دایره ابزارهای خودآگاهی اسلامی همچون استقلال، آزادی و گسترش مشارکت مردمی در قالب مردم‌سالاری دینی امکان‌پذیر می‌باشد. همان‌طور که امام خمینی^(ره) هدف از استقلال را دستیابی به ثبات، عزت و اقتدار ملی، خروج از غرب‌زدگی و تحقق خودباوری ملی می‌دانند و

همچنین بر لزوم تحقق آزادی و عدم اختناق برای همه آحاد مردم به قید عدم ضرر برای ملت ایران تأکید داشتند (امام خمینی، ۱۳۶۸) و به مردم‌سالاری و آرای عمومی و به آگاهی مردم در چهارچوب قواعد اسلامی اعتقاد داشتند و معتقد بودند که مردم می‌توانند مسیر صحیح را انتخاب نمایند.

در این راستا ضرورت دارد که نظام سیاسی در ایران، الگوهایی منطبق با هویت ایرانی اسلامی و بخش‌هایی از تمدن غرب که با ارزش‌های هویتی ایرانیان در تعارض نباشد همچون ابزار تکنولوژی و فناوری و علم و ... را بهره‌مند گردد و ضمن معرفی آن، جامعه را در پذیرش آن مختار گرداند. ارائه الگوهایی که با روح جمعی و ملی هویتی جامعه همخوان و هم‌سو باشد، در شکل‌دهی و تکامل فرهنگ سیاسی جامعه اثرگذار خواهد بود و انتخاب آزادانه در عین تبیین فعالانه مشخصه‌ها و بازنمایی کارآمدی آن‌ها، امکان تحقق مردم‌سالاری دینی را فراهم می‌نماید.

۲-۴. جایگاه عدالت‌خواهی در تعیین فرهنگ سیاسی مطلوب

تاریخ جامعه بشری مملو از سوابق تقابل و تضادهای مستضعفین و مستکبرین بوده است که در پی دستیابی به عدالت در جامعه بشری بوده‌اند و مبتنی بر آرای امام خمینی^(۵) وظیفه ماست که از مظلومین پشتیبانی کرده و با ظالمین دشمن باشیم (امام خمینی، ۱۳۷۴)؛ ایشان تعاریف و ویژگی‌هایی را برای عدالت ذکر می‌نمایند (جدول شماره ۱۲).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱۲: تعابیر امام خمینی (ره) از عدالت

جدول شماره ۱۲: تعابیر امام خمینی (ره) از عدالت	
عدالت به معنای قایل نشدن امتیاز برای قشرهای (خاص)	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۵، ص ۳۸۸)
اقامه عدل یعنی نجات مستمندان از زیر بار ستمگران و کوتاه کردن دست ستمگران	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۷، ص ۵۲۸)
عدالت به معنای قیام انسان‌ها به قسط که به معنای رفع ستمگری‌ها و چپاولگری‌هاست.	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۵، ص ۲۹۱)
عدالت یعنی امنیت سیاسی برای همگان؛ «دولت در خدمت مردم است و از ... استبداد خبری نخواهد بود»	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۶، ص ۲۵۶)
عدالت به معنای این که طبقات مختلف به طبقات پایین ظلم نکنند. باید حق فقرا، حق مستمندان داده شود.	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۶، ص ۴۶۱)
عدالت یعنی عمل بر اساس قانون و موازین قانونی «باید همه قشرها روی موازین عدل اسلامی رفتار کنند و هر کسی خودش سرخود نباشد که هر چه دلش بخواهد بکند»	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۱، ص ۶۸)
عدالت یعنی بر کردن شکاف‌های طبقاتی «باید برای زاغه نشین‌های بیچاره‌های که هیچ ندارند، باید برای آنها فکر کرد؛ نه همه برای آن بالا و آن اشراف؛ ... حکومت مال همه است»	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۲۰۱)
عدالت یعنی لغو امتیازات ویژه زمامداران؛ «در جمهوری اسلامی، زمامداران مردم نمی‌توانند با سوءاستفاده از مقام، ثروت‌اندوزی کنند و یا در زندگی روزانه امتیازی برای خود قائل شوند»	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۳۶۶)
عدالت یعنی توزیع عادلانه ثروت و درآمدها «بسط عدالت، رفع ابادی ظالمة و تأمین استقلال و آزادی و جریان‌ات اقتصادی و تعدیل ثروت به طور عاقلانه و قایل عمل و عینیت در اسلام است»	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۳۲۳)
عدالت یعنی انجام صحیح و بایسته امور فارغ از پارتی بازی «این طور نباشد که یک کسی که آشنای ما هست، جلو کارش را انجام بدهیم، یک کسی که خیر، غریبه هست، عقب‌تر انجام بدهیم و هکذا...»	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۹، ص ۲۰)
عدالت یعنی آزادی فعالیت احزاب و اجتماعات؛ «هرگونه اجتماعات و احزاب از طرف مردم در صورتی که مصالح مردم (مصالح ملی) را به خطر نیندازند، آزادند و اسلام در تمامی شئون حد و مرز آن را تعیین کرده است»	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۲۶۶)
عدالت یعنی مشارکت برابر مردم، ابتدای حکومت به آوای ملت، نظارت مردم بر حکومت و مانند آن؛ «آگاهی مردم و مشارکت و نظارت همگانی آنها با حکومت منتخب خودشان، خود بزرگترین ضامن حفظ امنیت در جامعه خواهد بود»	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۲۴۸)
عدالت یعنی انتقاد آزادانه از حکومت و حاکمان؛ «هر فردی از افراد ملت حق دارد که مستقیماً در برابر سایرین، زمامداران مسلمین را انتقاد کند و به او انتقاد کند و او باید جواب قانع کننده بدهد و در غیر این صورت، اگر بر خلاف وظایف اسلامی خود عمل کرده باشد، خود به خود از مقام زمامداری معزول است»	(امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۵، ص ۴۰۹)
و همچنین امام خمینی (ره) عنوان می‌داشتند که عدم تحقق عدالت در جمهوری اسلامی، زمینه‌ساز مایوس شدن مردم از دین و دولت گردیده و اسلام را به خطر خواهد انداخت. (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۰، صص ۳۳۴-۳۳۵)	

بر این اساس به هر میزان که نظام سیاسی در مسیر تحقق عدالت در جامعه گام بردارد، امکان اثرگذاری بر فرهنگ سیاسی مردم و ایجاد انطباق و انسجام اجتماعی در آن بیشتر فراهم می‌گردد. اگرچه دستاوردهایی در زمینه عدالت اجتماعی در جامعه ایرانی نسبت به ادوار گذشته تاریخی در ایران حاصل گردیده است با این وجود به تعبیر آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) نمی‌توان نمره مطلوبی را برای آن درج نمود و تا نقطه مطلوب فاصله بسیار وجود دارد (افروغ، ۱۳۹۹). با این وجود عدالت باید همچون روحی در جامعه ایرانی حاکم گردد و نظام سیاسی مسئول ایجاد و تعمیم

آن به بخش‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشور می‌باشد و به تعبیری مردم باید لمس کنند که نظام سیاسی در مسیر تحقق عدالت گام برمی‌دارد (نهج‌البلاغه، ۱۴۰۲) و از مسیر تحقق عمودی عدالت از بالا به پایین (در ارتباط میان نظام سیاسی با آحاد اجتماعی مردم) این امکان فراهم می‌گردد که اصول و مؤلفه‌های مردم‌سالاری دینی در جامعه از طریق جامعه‌پذیری سیاسی و نظام سیاسی به‌مثابه یکی از مهم‌ترین ارکان تأثیرگذار بر آن، احیا و عملیاتی گردد و به تعبیر شهید مطهری، عدالت‌خواهی همگانی هیچ‌گاه نباید در جامعه متوقف گردد و عناصر ضد عدالت مورد سؤال و برخورد قرار گیرد (مطهری، ۱۳۷۲).

۳-۴. جایگاه فرهنگ عاشورایی و مهدویت در فرهنگ سیاسی مطلوب

اسلام شیعی یا اسلام عاشورایی و مهدوی با نفوذ به پایه‌های فرهنگی ایرانیان، مبدل به عنصری اجتناب‌ناپذیر و غیرقابل انفکاک از فرهنگ ایرانی گردیده است (روحي دهبه و مرادی کلارده، ۱۳۹۶). بر این مبنا، منظور از فرهنگ عاشورایی، ارزش‌ها و باورهایی است که امام حسین (ع) مبتنی بر آن قیام نمودند و در اعمال و تعبیر ایشان و سایر ائمه اطهار نمود یافته است (احمدی، ۱۳۹۵). ارزش‌هایی همچون انزجار از دنیازدگی و تحریف دین، وحدت‌بخشی، سازماندهی قدرت در مسیر الهی، رشد و تکامل سیاسی، آگاهی بخشی اجتماعی و فردی مبتنی بر معنویات، صبر و استقامت، شهادت‌طلبی و ایثار، حق‌طلبی و مبارزه با ظلم و استکبار، گام گذاشتن در مسیر تحقق و دستیابی به عزت و شرافت انسان؛ این ویژگی‌ها در فرایند جامعه‌پذیری ایرانیان نقش کلیدی ایفا نموده است و از طرف نهادها و تشکیلات رسمی و غیررسمی در جمهوری اسلامی ایران پشتیبانی گردیده و فرایند انتقال بین نسلی را طی می‌نماید. همین امر بر خودآگاهی جامعه ایرانی در زمینه فرهنگ سیاسی و در نگرش و جهت‌گیری یک ملت نسبت به نظام سیاسی، نخبگان سیاسی و قدرت سیاسی قابل مشاهده است که در تطور تاریخی و در ارتباط با رویدادهای مختلفی که در درون جامعه رخ می‌دهد شکل گرفته و نوع و میزان رابطه مردم با سیاست و قدرت را تعیین می‌نماید (عیوضی، ۱۳۸۵).

همچنین در سطح اجتماعی، فرهنگ عاشورایی همواره در ارتباط ایرانیان با دستگاه حاکمیت نقش تعیین‌کننده‌ای را ایفا نموده است و همواره ارزش‌های عاشورایی را در سطوح تصمیم‌گیری اجتماعی و سیاسی خویش دخیل دانسته و در برابر آسیب‌های فکری و معرفتی و همچنین آسیب‌های عملی و اجتماعی حساسیت

نشان داده و می‌دهند. اگرچه این امر نیز از ماهیت دو طرف برخوردار می‌باشد و تعبیر و تفسیر ناصواب از ارزش‌های مذکور به‌خصوص در بزنگاه‌های سرنوشت‌ساز، امکان به خطا رفتن اجتماع را می‌تواند فراهم گرداند؛ چنانکه امیرالمؤمنین علی^(ع) می‌فرمایند: «رعیت هرگز اصلاح نمی‌شود مگر به اصلاح زمامداران و زمامداران اصلاح نمی‌گردند جز از طریق قرار گرفتن رعیت در مسیر صحیح و مستقیم» (نهج‌البلاغه، ۱۴۰۲). از سوی دیگر، مهدویت‌گرایی نیز به‌مثابه امید به آینده ایدئال و مطلوب همراه با ارزش‌ها و باورهایی که ارائه می‌دارد، بخشی از شاخصه فرهنگ سیاسی شیعه به شمار می‌آید (جدول شماره ۱۳):

جدول ۱۳: ارزش‌های حاکم بر مهدویت‌گرایی

تولی و تبری	نقدنابذیری در برابر دشمنان	امالت‌یر و وحدت و انجام اجتماعی	شایسته‌سالاری
تکلیف‌گرایی در برابر نتیجه‌گرایی	استقرار عدالت فراگیر	حمایت از مستضعفان و ایستادگی و نفی سازش	نظارت دقیق بر عمل‌کرد کارگزاران
حاکمیت ملأ و پناه برای مردم	مردم‌داری و دانش‌افزایی عمومی	قانون‌مندی کامل	وفاق ملت‌ها و امت‌ها
ساماندهی به مطالبات مشروع و معقول شهروندان	همدلی همه نیروها در خدمت‌رسانی	مثالت‌نداشتن کارگزاران ناصالح در حکومت‌مهدوی	حق‌گرایی و حق‌طلبی و ظلم‌ستیزی

منبع: میرصانع و همکاران، ۱۴۰۱

بر این اساس امام خمینی^(ره) وقوع انقلاب اسلامی و تأسیس حکومت اسلامی در ایران را مقدمه انقلاب جهانی حضرت مهدی و دولت فراگیر ایشان ارزیابی می‌نماید تا از این رهگذر مقدمات عدالت فراگیر فراهم شود (امام خمینی، ۱۳۷۸، جلد ۱۵)؛ روندی که بر تمام مراتب انسانی همچو انحرافات علمی، روحی، عقلی و ... اثرگذار می‌باشد (امام خمینی، ۱۳۷۸، جلد ۱۲). حکومت اسلامی که نظم و قانون اسلام را استوار نماید و ضمن ساماندهی زندگی دین‌داران، زمینه تعجیل در ظهور حضرت مهدی^(عج) را میسر نماید (امام خمینی، ۱۳۷۸، جلد ۱۸). اگرچه ایشان عنوان می‌دارند که در عصر غیبت، مشروعیت قدرت که به‌صورت نصب عامل مشخص شده است، در پرتو اراده و «رأی مردم» برای تأسیس، استقرار و استمرار معنا پیدا می‌کند. بر این اساس دستیابی و تحقق فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی مبتنی بر چنین ارزش‌هایی، نیازمند مدارا با مردم و اعتماد به خواست مردم و آزادی آنان در پذیرش و تحقق چنین ارزش‌هایی می‌باشد. چراکه به تعبیر امام خمینی^(ره)، مدارا از جمله مهم‌ترین عوامل همگرایی و تصرف در قلوب و رام شدن مردم و روغن چرخ تعامل دولت و مردم و کاهنده هزینه‌های مدیریت جامعه است. اطاعت سیاسی از روی شدت و سلطه بدون میل قلبی، نفاق و خیانت ایجاد می‌کند (بیات و همکاران، ۱۴۰۰).

همچنین به نظر می‌رسد که از منظر ایشان، ارزش‌های مردم‌سالاری دینی در کالبد فردی و اجتماعی شیعیان نهادینه شده است و اگرچه ممکن است در برخی ادوار در نتیجه برخی عوامل همچون زر و زور و تزویر، غبار بر آن نقش بسته باشد ولی به‌طور کلی شیعیان از آغاز اسلام، نماد مقاومت و دفاع از حق و عدالت بوده‌اند و نه تنها خود به دیگران ستم نکرده‌اند، زیر بار ستم نیز نرفته‌اند و امامان شیعه به دلیل مبارزه با حکومت‌های باطل در طول تاریخ اسلام، همواره از حاکمان، اذیت و آزار دیده‌اند و مردم شیعه با اعتقاد به شهادت و فداکاری از مکتب خود پاسداری کرده‌اند و خواهان گسترش عدالت در جامعه‌اند (امام خمینی، ۱۴۰۰). با این حال بروز و ظهور جریانات اصلاحی که فاقد ماهیت فساد ستیزی بوده و گاهاً بر افزایش فساد در جامعه جهت ظهور منجی تأکید نموده و به‌مثابه دستاویزی در اختیار سیاستمداران و دولت‌مردان قرار گرفته‌اند، خود می‌تواند مسیر تحقق فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی را تحت‌الشعاع قرار دهد.

۴-۴. جایگاه پیوند دین و سیاست در تعیین فرهنگ سیاسی مطلوب

مبتنی بر نظرگاه امام خمینی^(ره)، دین و انبیای الهی رسالتشان معطوف به دنیا و آخرت بشریت می‌باشد و شهید مطهری بر این اعتقاد بودند که هدف اصلی پیامبران و امامان، هدایت مردم بوده است اگرچه ضرورت چنین هدایتی، استقرار حکومت و اصلاح چهارچوب معیشت مردم است. در این تعبیر، مقابله با ظلم و اصلاح دنیا در چهارچوب رسالت انبیا قلمداد می‌گردد (مطهری، ۱۳۷۲).

همچنین نکته حائز اهمیت در این است که باور به «خودکارآمدی»^۱ باید در جامعه در قالب مردم‌سالاری دینی شکل یعنی افراد به این باور دست یابند که ارزش‌ها و توانایی‌هایشان در مقایسه با سایر جوامع و نظام‌های سیاسی غیر، در نقطه بالاتری قرار دارد که این امر نقطه قوت و عامل کوشش بیشتر آن‌ها می‌گردد. خودکارآمدی مهم‌ترین پیوند میان محیط، فرهنگ، نهادها، ساختارها، نوسازی و میانجی بین دستاوردهای موفقیت‌آمیز گذشته و آینده به شمار می‌آید و این امکان را میسر می‌نماید که فرصت‌ها، خطرپذیری در بحران‌ها و همکاری و انطباق با سایر گروه‌ها و اقشار اجتماعی در افراد افزایش یابد. بر این اساس ضرورت دارد که ارتباط و درهم‌تنیدگی دین با سیاست مطابق آرای امام خمینی^(ره) که همه امور را از

1. Self-efficacy

ماهیتی سیاسی و مخلوط با سیاست تعبیر می‌کردند، در نظر گرفته (در مضاف با سایر نظریات مرتبط با تفکیک دین از سیاست) و در اذهان عمومی جامعه تقویت گردد و ریشه‌دار بودن چنین پیوندی با توجه به سبقه طولانی تاریخی آن در ایران، تسهیلگر تحقق چنین امری می‌باشد (دانشنامه امام خمینی، ۱۴۰۰).

در این ارتباط، می‌توان در چهارچوب استقلال، آزادی و حاکمیت مردم در تعیین سرنوشتشان عمل نمود؛ چرا که بنا بر نظر امام خمینی^(۵) در طول تاریخ، چون مردم در جهت اسقاط نظام‌های خائن و فاسد به حرکت دسته‌جمعی برای براندازی آن اقدام نکرده بودند، تحقق حاکمیت اسلام و تضعیف ملت اسلامی رقم خورد (امام خمینی، ۱۳۹۲) و باید ابزارهای مردم‌سالاری دینی (جدول شماره ۳) را در عرصه نظر و عمل اجرایی نمود و از افراط و تفریط در این حوزه خودداری کرد؛ البته نمی‌توان نسبت به آنچه «گسترش وجوه جمهوری و مردم‌سالاری» در آینده ایران عنوان می‌شود بی‌تفاوت بود (خان‌محمدی و خرمشاد، ۱۴۰۰) و به نظر می‌رسد در صورت عرضه شفاف ابعاد نظری و به‌طور خاص عمل به ارزش‌ها و فرهنگ مردم‌سالاری دینی از سوی مسئولان و نخبگان، می‌توان به حد بالایی از اطمینان دست یافت که نه تنها خواست مردم و شهروندان ایران اسلامی بر طرد، انکار و تضعیف اسلام نخواهد بود، بلکه در پی برپایی و استقرار بنیادها و چشم‌اندازهای متعالی دین در جامعه برآیند.

همچنین می‌توان عنوان داشت که اصول و قواعد حاکم بر مردم‌سالاری دینی هیچ‌گاه در پی تعارض و اختلاف با دین و باورها و ارزش‌های نهادینه شده در آن نیست. در مردم‌سالاری دینی، تمنیات مردم، در پی تحقق و تحکیم اهداف عالی دین است و در پی نفی و یا تضعیف آن نیست زیرا در چنین شرایطی، مردم‌سالاری، از محتوای ارزشی خود تهی می‌گردد (فیاض، ۱۳۸۸). همچنین مطابق پژوهش‌های پیشین، باید به این نکته توجه داشت به میزانی که ارزش‌های اسلامی (هم‌سو با پارامترهای هویت سه گانه ایرانیان) در میان شهروندان بیشتر گردد، گرایش به فرهنگ سیاسی مردم‌سالاری دینی افزایش می‌یابد و در نقطه مقابل به هر میزان که از تبعیت و پیروی از ارزش‌های مذهبی دوری جویند، گرایش به جدایی دین از سیاست و ارزش‌های غیرمذهبی و در نتیجه پیوند با دموکراسی در تعبیر غربی و لیبرالی آن رشد می‌یابد (رهبرقاضی و همکاران، ۱۳۹۵).

۴-۵. جایگاه استقلال‌خواهی در تعیین فرهنگ سیاسی مطلوب

در باب تعریف استقلال، مطابق با آنچه در دانش‌نامه اسلامی ذکر گردیده است، «استقلال دولت یا فرد عبارت است از حاکمیت اراده ملت یا فرد در شئون مختلف خود بدون دخالت و نفوذ قدرت بیگانه که استقلال و آزادی لازم و ملزوم یکدیگرند» (دانشنامه اسلامی، ۱۴۰۲)؛ مبتنی بر آن، امام خمینی^(۵) استقلال و آزادی را مکمل یکدیگر در نظر می‌گیرند و معتقدند که آزادی حق همه مردم است که موجب تکامل و رشد انسان می‌گردد و در جمهوری اسلامی هیچ‌کس نمی‌تواند جز در موارد نادر، آرای خود را بر سایر افراد تحمیل کند (امام خمینی، ۱۳۷۸، جلد ۲۱).

پیش‌فرض ایشان، مسلمان و اسلام‌خواه بودن ملت ایران است که اساس اسلام خود آزادی و استقلال را به همراه می‌آورد، همچنین رفع ظلم، فساد، تعدی خیانت‌کاران و ایادی اجانب بر کشور و مردم را محقق می‌نماید و مسئولیت علما، نخبگان و عموم مسلمانان را دفاع از اسلام و احکام آن که تضمین‌گر استقلال و آزادی می‌باشد، می‌دانند (امام خمینی، ۱۳۷۸، جلد ۳).

همچنین از نظر ایشان، صرف استقلال نظام اسلامی، خود به‌مثابه نوعی پیشرفت به شمار می‌آید و معتقدند «الان ایران با آن زمانی که آن همه هیاهو می‌کردند برای تمدن بزرگ (نظام پهلوی)، بسیار پیشرفته‌تر از آن وقت است و مهم این است که ما الان مستقل هستیم، یعنی هیچ کشوری در دنیا نیست که بتواند به یک سپور ما جسارت کند. شما الان مستقلید و آقای خودتان هستید» (امام خمینی، ۱۳۸۷، جلد ۱۹).

حال آنکه نظام سیاسی تا چه میزان امکان و توانایی ایجاد استقلال را دارا باشد، خود مسئله قابل توجهی به شمار می‌آید که اساساً ارتباط و پیوند وثیقی با فرهنگ سیاسی حاکم در میان عوام و خواص جامعه دارد. نظام سیاسی در صورتی که بخواهد استقلال مطابق آنچه پیش‌تر به آن اشاره گردید در عرصه تعاملات با نیروهای داخلی و خارجی در پیش بگیرد؛ اولاً، نیازمند اقناع افکار عمومی و همراهی آنان با سیاست‌های اتخاذی می‌باشد و دوماً، کارایی و کارآمدی سیاست‌های مأخوذه باید در نگاه آحاد جامعه ملموس باشد چرا که از نظر امام خمینی^(۵) مسئولیت اصلی جمهوری اسلامی، تأمین استقلال کشور و آزادی ملت در تمامی شئون حیات داخلی و خارجی مردم با توجه به ضوابط اسلامی و اعمال اصلاحات لازم با بهره‌مندی از مشارکت کامل همه آحاد مردم می‌باشد (امام خمینی، ۱۳۷۸، جلد ۵).

از سوی دیگر، ایشان عنوان می‌دارند که بنیاد استقلال و ملیت و هویت یک ملت، فرهنگ است و ابزار ابتدایی در استقلال، استقلال در فکر و اندیشه است و در

مرتبۀ اول باید فکرهايمان را اصلاح نماييم. بر اين اساس «حول حالنا الي احسن الحال» و تحول در فرهنگ جوامع از جمله مهم‌ترين موضوعاتي مي‌باشد که همواره محل مناقشه بوده است. در خصوص تحول در فرهنگ‌ها عمدتاً در چهارچوب سه نظريه، سرايتي بودن فرهنگ، فرايندي بودن فرهنگ و برساختي بودن فرهنگ صحبت به ميانه مي‌آيد که در اين خصوص در ارتباط با فرهنگ و فرهنگ سياسي در ايران، مي‌توان به ترکيبي از هر سه مورد اشاره داشت. فرهنگ سياسي در ايران به جهت موقعيت ژئوپليتيکي ايران که در شاهراه ارتباطي جهان قرار داشته و هم‌نشيني و مصاحبت با گروه‌هاي متنوع قومي، نژادي و مذهبي و همچنين تسلط نظام‌هاي متنوع سياسي، همواره دستخوش تحولاتي در حوزه فرهنگ سياسي گرديده است و مبتني بر رويکرد خودآگاهي اسلامي و بازگشت به خويشتن امام خميني ^(ه) که از طريق ابزارهاي استقلال، آزادي و مردم‌سالاري ديني و پذيرش آگاهي و آزادي مردم در انتخاب در چهارچوب قوانين اسلامي و همچنين تلاش نظام سياسي در جهت عملياتي نمودن آنچه اسلام ناب قلمداد مي‌گردد، مي‌تواند در هدايت مردم در قالب فرهنگ سياسي مردم‌سالاري ديني نقش مثمر ثمری را ايفا نمايد.

وضعيتي که در آن استقلال فکري مبتني بر هستي‌شناسي توحيدى، خودباوري و اعتماد به نفس ملي، تربيت اسلامي مبتني بر هويت توحيدى و رويکرد تهاجمي فرهنگ توحيدى عليه فرهنگ الحادي مي‌باشد و در تقابل با نظام سلطه مي‌باشد (صديقي و همکاران، ۱۳۹۶). بر اين اساس مشکل جمهوري اسلامي در حال حاضر در حوزه عمل است و نه در حوزه نظر. ارزش‌ها، اصول و قواعد اسلامي از منظر نظري در نقطه قابل اتکايي قرار دارند با اين وجود در حوزه عمل ضعف‌ها و استحاله‌هايي موجود مي‌باشد.

۵. نتيجه‌گيري و پيشنهاده

پژوهش حاضر با هدف ارائه چشم‌انداز فرهنگ سياسي مطلوب و خروج از چالش فرهنگ سياسي متعارض در ايران صورت گرفت. بر اين اساس تلاش نموديم که با بهره‌گيري از آراي صاحب‌نظران حوزه فرهنگ در ايران، پيشران‌هاي اثرگذار بر فرهنگ سياسي در ايران را رصد نماييم و اقدام به سنجش پيشران‌ها بر اساس ديدگاه امام خميني ^(ه) نماييم. در اين راستا فرهنگ سياسي مردم‌سالاري ديني به‌مثابه چشم‌انداز مطلوب و همچنين ريل‌گذاري فرهنگي جهت دستيابي به اين امر انجام شد و مبتني بر آن، ۵ پيشران در قالب الگو و أسوه، عدالت‌خواهي، فرهنگ

عاشورایی و مهدوی، پیوند دین و سیاست و استقلال‌خواهی مشخص گردید و تلفیق آن با سه ابزار آزادی، استقلال - خودکفایی و مردم‌سالاری نقطه تمایز این اثر به شمار می‌آیند. با این اوصاف، به این جمع‌بندی دست یافتیم که لازمه تحول فرهنگ سیاسی، طرح‌ریزی و معرفی شخصیت‌های کارآمد به‌مثابه الگو و شخصیت مرجع برای اقشار جامعه در هدایت افکار و اعمال آن‌ها، تأمین و تحقق عدالت در مناسبات فردی و اجتماعی به‌گونه‌ای که نظام سیاسی محور عدالت قلمداد گردد. همچنین فرهنگ عاشورایی و مهدوی به‌مثابه ارزش‌های بنیادینی قلمداد گردد که نخبگان حاکمیتی با پایبندی به آن در عرصه نظر و عمل به‌مثابه الگویی ارزشمند برای جامعه، خود را در مسیر تحقق اهداف بازنمایی نمایند. علاوه بر این عنوان نمودیم که در ارتباط میان دین و سیاست، ضرورت دارد که باور خودکارآمدی در میان نخبگان و شهروندان ایجاد گردد و ضرورت، اهمیت و کارآمدی چنین ارتباطی در مقام عمل میسر گردد تا از این رهگذر، شهروندان بتوانند در مقام مقایسه با متعارضان به رویکرد ادغام، امکان دفاع از چنین پیوندی را دارا باشند و در پایان عنوان گردید که در قالب پیشران استقلال‌خواهی، ضرورت دارد که ضمن رعایت اصول هزینه فایده، مناسبات داخلی و خارجی را به‌گونه‌ای مدیریت نمود که در شرایط عادی و بحرانی امکان مانور و پایداری اجتماعی و اقتصادی وجود داشته باشد.

پیشنهادهای

- ❖ ادغام نهادها و دستگاه‌های فرهنگی موازی و گاهاً متعارض و همچنین تقویت رویکرد فراگفتمانی توسط مسئولان و نهادهای بالادستی؛
- ❖ حمایت و تشویق ملموس مادی و معنوی در عرصه عمل از افراد، گروه‌ها و نیروهای عدالت‌خواه و کاشفان فساد در راستای تقویت عدالت اجتماعی، سیاسی و اقتصادی؛
- ❖ خروج از دوگانه شعارزدگی و سیاه‌نمایی در جهت تقویت شفافیت سیاسی و اقتصادی؛
- ❖ مقابله با فساد و ویژه‌خواری و همچنین تقابل با مصلحت‌اندیشی‌های ناصواب در ارتباط با اشخاص پرچم‌دار؛
- ❖ ایجاد و معرفی الگوهای نقش و گروه‌های مرجع اجتماعی متناسب با نیاز اقشار و گروه‌های اجتماعی و به‌خصوص نسل جوان از طریق بهره‌گیری از

شبکه‌های اجتماعی نوین و فضای مجازی، در جهت آگاهی بخشی و هدایت افکار عمومی؛

❖ پذیرش تکثرگرایی اجتماعی (نیروهای پایبند به کلان گفتمان جمهوری اسلامی) و اعطای اختیارات و امکان فعالیت فراگیر گروه‌های اجتماعی و تشکل‌های مردم نهاد در راستای تقویت مشارکت مردم در حوزه‌های اجتماعی و سیاسی و تقویت سرمایه اجتماعی و فرهنگی؛

❖ ترسیم و اتخاذ رویکردی باثبات و انسجام بخش به جامعه از عاشورا و مهدویت به مثابه یکی از مهم‌ترین عناصر متشکله اعتقادی و فرهنگی ایرانیان؛

❖ پذیرش آرا و افکار عمومی و خواست‌های نسل جوان به مثابه یکی از مهم‌ترین پایه‌های متشکله جمهوری اسلامی در چهارچوب پیوند دین با سیاست و تلاش در جهت اقناع افکار عمومی و به تعبیر امام خمینی^(ه)، مردم را آگاه و مُحق در تعیین سرنوشت خویش قلمداد نماییم؛

❖ ایجاد و توسعه آموزش‌های دوره‌ای در دستگاه‌های حاکمیتی مبتنی بر شناخت و فهم مردم‌سالاری دینی، پذیرش و ارتقای روحیه انتقادپذیری و ترسیم دقیق جایگاه اسلامیت و جمهوریت مبتنی بر آرای امام خمینی^(ه) و آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی).

فهرست منابع

- احسانی، احمد. (۱۳۷۸). *بررسی تطبیقی فرهنگ سیاسی مردم ایران در قبل و بعد از انقلاب اسلامی ایران*. دانشگاه باقرالعلوم.
- احمدی، نادری؛ مهدی، عصمت (۱۳۹۵). *نقش و کارکردهای مجالس عزاداری حسینی در جامعه‌پذیری سیاسی با تأکید بر دیدگاه امام خمینی^(ره)*. فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۵(۳).
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۹۷). *نقد و تفسیر دموکراسی و آزادی از دیدگاه امام خمینی^(ره)*. تهران.
- افروغ، عماد (۱۳۹۹). *مشکل ما در عدالت، عمل است نه نظر*.
from <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=45882>
- امام خمینی (۱۳۶۸). *ولایت فقیه*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^(ره).
- امامی، سید مجید؛ محمودی رجا، سید زکریا؛ نیکزاد، محمدحسین (۲۰۲۰). *تحلیل الگوی مشارکت فعالانه شهروندان در نظام مردم‌سالاری دینی (با تأکید بر مقوله آتش به اختیار در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای^(مدظله‌العالی))*. تحقیقات اسنادی انقلاب اسلامی، ۲(۳).
- بیات، مصطفی؛ برخوردار، یاسر؛ بیات، مرتضی (۱۴۰۰). *کاربست تساهل و مدارا در مدل حکمرانی حضرت امام خمینی^(ره)*. فصلنامه راهبرد، ۳۰(۱۰۰).
- پای، لوسین (۱۳۷۰). *فرهنگ سیاسی و توسعه سیاسی*. نامه فرهنگ، ۵ و ۶.
- پورفرد، محمود (۱۳۸۴). *مردم‌سالاری دینی*. تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- خان‌محمدی، یوسف؛ خرمشاد، محمدباقر (۱۴۰۰). *آینده اسلام سیاسی شیعی در ایران*. فصلنامه راهبرد، ۳۰(۹۸).
- رفیع، حسین؛ عباس‌زاده مرزبالی، مجید؛ قهرمان، میثم (۱۳۹۷). *فرهنگ سیاسی؛ یک بررسی مفهومی و نظری*. فصلنامه سیاست، ۵(۱۷).
- رهبرقاضی، محمودرضا؛ امام جمعه زاده، سیدجواد؛ نوربخش، سوسن؛ خاکی، مینا (۱۳۹۵). *بررسی رابطه دین‌داری با دو نوع فرهنگ سیاسی مشارکتی و دموکراتیک*. مطالعات راهبردی بسیج، ۱۹(۷۱).
- روحی دهبته، مجید؛ مرادی کلارده، سجاد (۱۳۹۶). *بازخوردهای فرهنگ شیعی و نماد عاشورا بر مواضع مقامات ایران در موضوع هسته‌ای (۱۳۸۴-۱۳۹۲)*. فصلنامه سیاست و روابط بین‌الملل، ۱(۲).
- سینایی، دکتر وحید؛ ابراهیم‌آبادی، غلامرضا (۱۳۸۴). *کثرت‌گرایی فرهنگی در عصر جهانی شدن و تحول فرهنگ سیاسی نخبگان در ایران*. نامه علوم اجتماعی، ۱۴(۲۵).

- صدیقی، مجتبی؛ مسعودنیا، حسین؛ هرسیج، حسین (۱۳۹۶). **تبیین مفهوم و مؤلفه‌های استقلال فرهنگی در اندیشه سیاسی امام خمینی** ^(ره). مطالعات راهبردی بسیج، ۲۰(۷۷).
- صیاد، محمدرضا؛ خسروی، محمدعلی؛ شیرخانی، علی؛ خسروی باب اناری، ملک تاج (۱۳۹۷). **چرایی و ویژگی‌های فرهنگ سیاسی دولت‌گرا**، فصلنامه سپهر سیاست، ۵(۱۶).
- عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸۵). **جامعه‌شناسی سیاسی اپوزیسیون در ایران**. تهران: نشر قومس.
- فیاض، سید علی (۱۳۸۸). **مردم‌سالاری دینی گفتمان رهبرانقلاب اسلامی**. تهران.
- قربانی، قدرت الله (۱۳۸۵). **ابعاد عرفانی و سیاسی مهدویت در اندیشه امام خمینی** ^(ره).
- مایلز، مونرو (۱۳۸۵). **قدرت چشم‌انداز (فرزانه میرشاه ولایتی)**. تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- مرکز اسناد انقلاب اسلامی. (۱۳۹۹). **شاخص‌های مردم‌سالاری دینی در نظام جمهوری اسلامی از منظر امام خمینی** ^(ره).
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۲). **مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی**، مجموعه آثار. تهران: نشر صدا.
- نوازی، علی؛ هرسیج، حسین؛ عیوضی، محمدرحیم (۱۴۰۱). **طراحی سناریوهای خروج از چالش هویت در ایران (۱۴۰۰-۱۴۱۰)**، فصلنامه مطالعات ملی، ۸۹(۱).

References

- Attard, Maria, & Hickman, Robin. (2024). Participatory Policy Packaging for Transport Backcasting: A Pathway for Reducing CO2 Emissions. *Sustainability*, 16(1). doi: 10.3390/su16010430
- Bayat, Mustafa, Bakhrodi, Yaser, Bayat, Morteza (1400), " Application of Tolerance in Imam Khomeini's Ruling Model", *A Quarterly Journal of Strategy*, 30(100) (In Persian)
- Dreborg, Karl H. (1996). *Essence of backcasting*. *Futures*, 28.
- Ehsani, Ahmad (1378), *Comparative study of the political culture of the Iranian people before and after the Islamic Revolution of Iran*, Master's thesis of Bagheral Uloom University, retrieved on (07/03/1402) Eivazi, Mohammad Rahim. (1385). *Political Sociology of the Opposition in Iran*, Tehran: Qoms Publishing House (In Persian)
- Emami, S. M., mahmodi, Z., & NICZAD, M. (2020). Analysis of the model of active participation of citizens in the system of religious democracy (with emphasis on the concept of 'fire at will' in the views of Ayatollah Khamenei). *Islamic Revolution Studie*, 2(3) (In Persian)
- Fayaz, Seyyed Ali (07/05/1388), *Religious Democracy in the Speech of the Leader of the Islamic Revolution*, available at <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=7595> (In Persian)
- Ghorbani, Qadrattullah (1385), "The Mystical and Political Dimensions of Mahdism in the Thought of Imam Khomeini (RA)", *Hozur Magazine* 58
- Höjer ,Mattias, & Mattsson, Lars-Göran. (2000). *Determinism and backcasting in future studies*. *Futures*, 32.
- Imam Khomeini (RA) (1368), *Liberation from Westernization - Explanation of "Days of God" speech in the gathering of different classes of people (Liberation from Westernization)*, retrieved on (15/08/1402), available at <http://www.imam-khomeini.ir/fa>
- Imam Khomeini (RA) (1392), *Independence*, retrieved on (09/16/1402), available at
- Imam Khomeini (RA), (07/09/1400), *Islam is all politics*, available at <http://www.imam-khomeini.ir/fa>
- Imam Khomeini (RA), (1374), *Velayat Faqih*, Tehran: Institute for Editing and Publishing the Works of Imam Khomeini (RA) (In Persian)
- Imam Khomeini (RA), (1400), *Imam Khomeini Encyclopaedia*, Tehran: Institute for Editing and Publishing Imam Khomeini's Works (RA) (In Persian)
- Imam Khomeini portal (1402), "Imam Khomeini's interpretation: People's awareness, participation and monitoring of the government is the greatest guarantor of maintaining the security of society"
- Kazemi, Maryam. (2011). *Imam Khomeini's website*, can be retrieved at <http://www.imam-khomeini.ir/fa/k1Khaje>
- Naeeni R, ahmadi shadmehri M T, sabahi A, Cheshomi A. Identifying Effective Factors Influencing the Beliefs of the Elite Agents in the Formation of Official Institutions of Iranian Economy Using a Cognitive Economy Approach. *QJER* 2020; 20 (1) (In Persian)
- Khanmohammadi, Yusuf, Khorramshad, Mohammad Baqer (1400), " The Future of Shiite Political Islam in Iran", *A Quarterly Journal of Strategy*, 30(98) (In Persian)

- Kirillova, Natalia. (2018). Myth and mythmaking as the factors of development of religious consciousness and mass culture. *Opcion*, 34.
- Lin Siegler, Xiaodong, Janet N, Ahn, Chen, Jondou, Fang, Anny, & Luna-Lucero, Myra. (2016). Even Einstein Struggled: Effects of Learning About Great Scientists' Struggles on High School Students' Motivation to Learn Science. *Journal of Educational Psychology*, 108.
- Milan, Matthew. (2008). Backcasting 101, Collaborative Strategy Development for Information Architects. from <https://www.slideshare.net/mmilan/backcasting-101-final-public>
- Miles. Monroe (2006), *The Power of Vision*, translated by Farzaneh Mirshah Velayati, Tehran: Future Research Center for Defense Science and Technology (In Persian)
- Ministry of Interior (15/04/1400), details of people's participation in 31 provincial centers of the country in the elections of 1400,
- Ministry of Interior. (2018). The rate of participation in the elections of the 11th term of the Islamic Council,
- Motahari, Morteza (1993), *Around the Islamic Revolution*, Tehran: Sadra Publishing (In Persian)
- Motahari, Morteza. (1993). An introduction to the Islamic worldview of the collection of works (Volume 2). Tehran: Sadra Publishing. (In Persian)
- Naderi, Mahdi, Ahmadi, Esmat (2015), "The role and functions of Hossein's mourning gatherings in political socialization with an emphasis on the view of Imam Khomeini (RA)", *Islamic Revolution Research Quarterly*, 5(3) (In Persian)
- Nahj al-Balagha. Sermon 216, retrieved on (28/07/1402), available at <http://nahj.makarem.ir/speech/699> (In Persian)
- Navazeni, Ali, Harsij, Hossein, Eivazi, Mohammad Rahim (1401), "Designing Scenarios for Overcoming the Identity Challenge in Iran (1400-1410)", *National Studies Quarterly*, 89(1) (In Persian)
- Neuvonen, Aleks. (2022). Re-focusing on the future - Backcasting carbon neutral cities. from
- Porfard, Masoud. (1384). *Religious Democracy*, Tehran: Islamic Science and Culture Research Institute. (In Persian)
- Pye, Lucien (1991). "Political culture and political development". *Letter of culture* (5 and 6) (In Persian)
- Quist, Jaco, & Vergragt, Philip. (2006). Past and future of backcasting: The shift to stakeholder participation and a proposal for a methodological framework. *Futures*, 38.
- Rafi, Hossein, Abbaszadeh Marzbali, Majid, Kahraman, Maitham. (2017). "political culture; A conceptual and theoretical review", *Politics Quarterly*, 5(17) (In Persian)
- Rahbar, R., emamjome, J., noorbakhsh, S., & khaki, M. (2016). Religious Political Culture: democratic and participatory political culture. *Basij Strategic Studies*, 19(71), 141-165. (In Persian)
- rahbargazi M, gashool S, arabian H, ashnayi S. Participatory political culture and the effects of social capital. *scds* 2016; 4 (4):101-122 (In Persian)
- Rohi Dehbane, M., & Moradi Kelardeh, S. (2017). The explication of Iranian officials Positions on the nuclear issue by assuming Shia-Ashoura culture: 2005-2013. *Journal of Politics and International Relations*,

- Sayed Mohammad Reza, Khosravi, Mohammad Ali, Shirkhani, Ali, Khosravi Bab Anari, Malek Taj (2017), "Reasons and Characteristics of Statist Political Culture", Sepehr Politics Quarterly, 5(16) (In Persian)
- Sedighi, M., masudnia, H., & harseij, H. (2018). Explaining the Concept and Components of Cultural Independence in Political Thought of Imam Khomeini (r.a). Basij Strategic Studies, 20(77) (In Persian)
- Shafiei, Mahmoud (2016), "Religious Democracy in the Qur'an", a collection of articles of the Religious Democracy Conference(In Persian)
- Sinaii, Vahid, Ebrahimabadi, Vahid(2014), "Cultural Pluralism in the Age of Globalization and Cultural-Political Transformation of the Elites in Iran", Journal of Social Sciences, 114(25) (In Persian)
- Voom, Tom van der. (2023). Backcasting for Transformative Water Management.
- Yusuke, Kishita, Yutaka, Nomaguchi, Tomoaki, Yano, & Koichi, Ohtomi. (2020). Backcasting-Based Method for Designing Roadmaps to Achieve a Sustainable Future. IEEE Transactions on engineering managment, 3.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی